

Кривчик Г. Г., Таберко Л. М.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена змісту й особливостям виховної роботи у вищих навчальних закладах в умовах входження України у Зону європейської вищої освіти.

Статья посвящена содержанию и особенностям воспитательной работы в вузах в связи с участием Украины в Болонском процессе.

The article is devoted to the contents and peculiarities of forming patriotic qualities of student youth in Ukraine in the context of Bologna Process.

Ключові слова: Болонський процес, Зона європейської вищої освіти, університет, самоврядування, виховання, патріотизм, відповідальність, освіта, студенти.

Ключевые слова: Болонский процесс, Зона европейского высшего образования, университет, самоуправление, воспитание, патриотизм, ответственность, высшее образование.

Key words: European Universities, Bologna Process, higher education, student, patritism.

Виховна робота завжди посідала велике місце в роботі вищої школи. У радянські часи у студентів насамперед виховували любов до соціалістичної Батьківщини, ненависть до імперіалізму і буржуазному націоналізму, повагу до комуністичної влади, віру в комуністичне майбутнє й готовність його будувати на своєму робочому місці. На етапі розбудови Української держави головними змістом виховання на практиці стало руйнування всіх попередніх ідеалів, пропаганда переваг ринкової економіки та європейських цінностей, української національної ідеї. Головним загальнонаціональним кумиром

молоді мав би стати Іван Мазепа, який характеризувався своєю «європейськістю» (адже порвав з варварами-москалями і подружився з цивілізованими шведами) і відзначився, як відомо, вмінням швидко знаходити нових покровителів, міняти свої погляди на діаметрально протилежні, що, очевидно, дуже імпонувало колишній комуністичній номенклатурі, яка так само зуміла дуже швидко переорієнтуватися й, не соромлячись громадського осуду, скинути з себе свій комуністичний одяг і предстати у вигляді нової політичної української еліти.

Цю тему можна розвивати й далі, можна багато дискутувати з приводу того, якою мірою даний зміст виховної роботи відповідає національним інтересам України й прагненням більшості її громадян, менталітету народу, який протягом тривалого часу виховувався на загальноросійських і на соціалістичних цінностях, у формуванні якого взяла участь безліч етносів і який нині складається з представників багатьох національностей, серед них – російської. Проте, по-перше, ця тема занадто складна й широка, виходить далеко за межі виховних завдань вищої школи, по-друге, вже достатньо висвітлювалася у монографіях [1,2, 5, 6, 9, 10, 12 та ін], статтях, збірниках статей. Серед останніх заслуговує на увагу збірка «Думки, підказані серцем. Роздуми про виховання студентської молоді» видавництва Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара [7]. У нарисах, статтях, есе, написаних ученими і співробітниками ДНУ, узагальнений повчальний досвід роботи зі студентами кращих наставників студентської молоді, показані різноманітні форми і методи виховної роботи, містяться відверті думки щодо морального обличчя сучасного студента. Водночас, як і в більшості інших публікацій з виховної проблематики, в даному виданні, на наш погляд, немає відповіді на запитання, які напрями виховної роботи зі студентами є найбільш актуальними сьогодні, які нові проблеми виховання постали перед вітчизняною вищою школою у зв'язку з євроінтеграційною політикою України.

Метою даного повідомлення є обґрунтування змісту й першочергових завдань виховної роботи, зумовлених входженням у 2005 р. нашої країни в європейський простір вищої освіти. Об'єктом даного есе є виховна робота у ВНЗ, предметом – національне (патріотичне) виховання студентів у контексті Болонського процесу.

Насамперед розберемося з тим, що таке Болонський процес. За загальноприйнятим визначенням – це процес зближення і гармонізації систем освіти країн Європи в рамках Болонської угоди з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти, формування єдиного європейського простору вищої освіти [4]. Основними нормативно-правовими джерелами Болонського процесу є Велика хартія університетів, що була прийнята 1988 р. під час урочистостей на честь 900-річчя Болонського університету, та Спільна декларація міністрів освіти (Болонська декларація), яку в 1999 р. підписали міністри освіти 29 європейських країн (Австрії, Бельгії, Болгарії, Великобританії, Греції, Данії, Естонії, Ірландії, Ісландії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Люксембургу, Мальти, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції).

У Великій хартії університетів були задекларовані 4 базові принципи діяльності європейських вищих навчальних закладів, які, серед іншого, визначають зміст виховної роботи в сучасних умовах:

1. Університет – це автономний інститут у серці суспільства, що має особливу організацію внаслідок свого положення й історичного надбання. Щоб відповідати потребам суспільства, дослідження і навчання, університети повинні бути незалежними від будь-якої політичної та економічної влади, але водночас відчувати високу відповідальність за підготовку фахівців.
2. Процес навчання і досліджень в університетах повинні бути нероздільні, щоб навчання не відставало від суспільних потреб, що змінюються, і прогресу наукових знань.

3. Свобода досліджень і навчання є основним принципом існування університету. І уряди, і університети повинні забезпечувати дотримання цього фундаментального принципу. «Університети є ідеальним місцем спілкування професорів і студентів, що здатні і прагнуть збагатити свій розум цими знаннями».
4. Університет є довіреною особою європейських гуманістичних традицій; його постійною турботою є примноження знань. Для втілення свого призначення університет мусить стирати всі географічні й політичні бар'єри, сприяти збагаченню й взаємовпливу культур [3, с. 120].

Серед засобів реалізації зазначених принципів названі наступні: забезпечення доступності вищої освіти для всіх громадян і свободи наукових досліджень – для університетського співтовариства; здійснення підбору викладачів і регулювання їх статусу таким чином, щоб можна було реалізувати принцип нероздільності досліджень і навчання; захист свобод студентів і створення для них таких умов, щоб вони могли розвивати свою культуру; здійснення взаємного обміну інформацією і документами, спільних наукових проектів.

У Болонській декларації було проголошено шість цілей, які, на погляд керівників освіти зазначених країн, є першочерговими і які мають бути досягнуті в межах першого десятиріччя ХХІ ст., це:

1. Прийняття системи прозорих та порівняльних ступенів (кваліфікаційних рівнів), що присвоюють європейські вищі навчальні заклади з метою полегшення працевлаштування громадян Європи і міжнародної конкурентоспроможності європейських ВНЗ. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, який рекомендований ЮНЕСКО.
2. Уведення системи, заснованої на двох основних циклах навчання (undergraduate, graduate): 1-й – до одержання першого академічного ступеня і 2-й – після його одержання. При цьому тривалість навчання на 1-му циклі має бути не менше 3-х років. Причому ступінь, що

здобувається після першого трьохрічного циклу, повинна означати здобуття вищої освіти і відповідати європейському ринку праці як достатній рівень кваліфікації. Навчання впродовж другого циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1,5 - 2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

3. Запровадження кредитної системи як засобу підвищення мобільності студентів. Запропоновано запровадити в усіх національних системах освіти систему обліку трудомісткості навчальної роботи в так званих кредитах (залікових одиниць трудомісткості). При цьому надати громадянам можливість здобувати кредити й поза сферою вищої освіти, в процесі «навчання впродовж усього життя», якщо це визнано відповідними університетами.
4. Сприяння мобільності студентів і викладачів, вільному їх пересуванню в спільному європейському освітньому просторі, тобто сприяння тим студентам, що виявили бажання на будь-якому етапі продовжити навчання в іншому вищому навчальному закладі й у іншій країні, й тим викладачам, дослідникам, адміністративним працівникам, у яких виникла потреба вести там наукові дослідження або викладацьку діяльність.
5. Контроль якості освіти шляхом утворення спеціальних акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що отримали випускники. Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти.
6. Утвердження європейської складової у вищій освіті, особливо при розробці навчальних планів, співпраці між навчальними закладами, розробці схем мобільності та інтегрованих програм навчання й наукових досліджень [3, с. 144-145].

У 2001 р., на Празькій зустрічі європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, було вирішено додати до шести завдань Болонської декларації ще три:

7. Організація навчання людей упродовж усього життя (система безперервної освіти);
8. Підвищення ролі вищих навчальних закладів і студентів у розвитку європейської спільноти;
9. Забезпечення привабливості Зони європейської вищої освіти [3, с. 154-159] .

Таким чином, було проголошено створення Зони європейської вищої освіти й орієнтовано вищі навчальні заклади на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути застосовані і практично використані на користь усієї Європи. Усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути затребувані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощене.

Принагідно зауважимо, що на розвиток Болонського процесу, очевидно, мало вплив прагнення промислових лобі західноєвропейських країн уніфікувати систему вищої освіти в Європі заради отримання кваліфікованої робочої сили з країн Східної Європи й здешевіти підготовку кадрів через визнання трьохрічного першого циклу повною вищою освітою і скорочення фундаментальної й гуманітарної складової вищої освіти.

Водночас навіть поверховий погляд на дані положення свідчить про те, що більшість з них стосуються фактично суто технічних і організаційних аспектів навчального процесу. Вони мають вторинний характер, адже ідеологічні підвалини Болонського процесу були закладені в першому документі, який, однак, згадується дуже рідко.

З тексту Великої хартії університетів впливає два основних взаємопов'язаних напрями виховної роботи: по-перше, підвищення відповідальності студентів не тільки за оволодіння знаннями, але й за діяльність свого навчального закладу загалом; по-друге, формування у

студентів прагнення застосувати свої знання у себе на Батьківщині, тобто, інакше кажучи, пробудження патріотичних почуттів. Розглянемо детально зазначені напрями.

Як відомо, свобода людини тісно пов'язана з її відповідальністю. Чим більше свободи – тим більше відповідальності. Відтак свобода, автономія, незалежність навчальних закладів від політичної та економічної влади передбачають насамперед формування високої відповідальності й професорів, і студентів перед суспільством. У викладачів – за формування в навчальному закладі атмосфери культу наукових знань і поваги до альма-матер, у студентів – за результати навчання.

Студенти насамперед мають усвідомити, що знання потрібні їм, щоб скласти свій іспит не в навчальній аудиторії, а передусім у житті. Їм слід усвідомити, що тільки знання, а не диплом чи «блат», дозволять зайняти достойне місце на вітчизняному й зарубіжному ринках праці.

Відповідальність за якість навчального процесу неможливо сформувати без пробудження у молодих людей почуття господаря, що, в свою чергу, неможливо без розвитку студентського самоврядування. Цілком природно, що це питання належним чином відображено у новому проекті закону України про вищу освіту. Зокрема, у ньому передбачається, що студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, інституту, факультету, відділення, гуртожитку, вищого навчального закладу. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки вищого навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів вищого навчального закладу.

Відповідно до проекту Закону вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі та які: ухвалюють Положення про студентське самоврядування; обирають виконавчі органи студентського самоврядування та заслуховують їх звіти; визначають структуру, повноваження та порядок

обрання виконавчих органів студентського самоврядування. Визначені різноманітні форми студентського самоврядування: сенат, уряд, парламент, старостат, студентська навчальна (наукова) частина, студентські деканати, ради тощо.

Однак проблема полягає в тому, що на сьогодні переважна більшість наших студентів уже звикла виконувати вказівки, але не готова брати на себе повноваження, а особливо відповідальність. На словах, певна річ, усі за самоврядування, а на ділі – «нехай усе вирішують ректор, декан, куратор, батьки»; «як скажуть – так і зробимо». Перевиховати таких студентів можна лише одним способом – надати органам студентського самоврядування реальні повноваження, включно до права розпоряджатися фінансами. Але при цьому слід встановити відповідальність, у тому числі й фінансову. Безумовно, цьому має передувати велика пропагандистська й організаційна робота.

Завдання науково-педагогічного колективу – всебічно сприяти створенню належних умов для діяльності органів студентського самоврядування (надання приміщення, меблів, оргтехніки, забезпечення телефонним зв'язком, постійним доступом до мережі Інтернет, відведення місць для встановлення інформаційних стендів тощо). Фінансовою основою студентського самоврядування є кошти вищого навчального закладу, визначені відповідно до кошторису доходів та видатків. Кошти органів студентського самоврядування спрямовуються на виконання їх завдань і повноважень. Не менш як 30 відсотків коштів мають витратитися на підтримку наукової діяльності осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі.

Навчившись відповідальності за справи у своїй альма-матер, студенти зможуть відчувати відповідальність за долю своєї країни.

Другою виховною проблемою, що набуває особливої актуальності завдяки Болонському процесу, є проблема пробудження патріотичних почуттів, адже участь нашої країни у Болонському процесі – це серйозний

виклик для нашої держави, не помічати який не можна. Не є таємницею, що однією з цілей, яку не афішують, але, безумовно, мають на увазі ідеологи Болонського процесу, є залучення випускників навчальних закладів бідніших країн у власній економіці під приводом підвищення «мобільності» професорів і студентів. Розвинені держави, які, як відомо, переживають демографічний спад, об'єктивно зацікавлені в тому, щоб шляхом Болонського процесу, через реалізацію «мобільності» студентів і викладачів, їм було простіше безкоштовно отримувати з країн з низьким рівнем життя (а Україна, на жаль є такою) кваліфіковану робочу силу. Слід усвідомити, що фундатори Болонського процесу, на відміну від деяких наших політиків, дбають передусім про власні національні інтереси.

Одна справа взаємовигідний обмін студентами, скажімо, між Францією і Німеччиною, зовсім інше – стосунки цих держав з Україною. Зрозуміло, що для України участь у Болонському процесі на практиці означає передусім створення кращих умов для відтоку за кордон наших студентів і випускників, причому найкращих. Адже не є секретом, що їм там будуть створені набагато ліпші умови для життя, роботи й професійного вдосконалення. Відтак уже протягом 1991 – 2009 рр., за даними Держкомстату, число вчених в Україні скоротилося з 295 до 94 тис., здебільшого за рахунок еміграції до інших країн, зокрема США, Німеччини, Франції [8]. Причому, якщо 1990-ті рр. за кордон виїжджали здебільшого досвідчені вчені, то останнім часом – молоді аспіранти. Не дуже багата, м'яко кажучи, наша держава щорічно буде витратити великі кошти на освіту, нести великі збитки, не отримуючи ніякої компенсації від набагато більш заможних європейських країн за підготовку для них кваліфікованої робочої сили. А головне – наша нація щорічно втрачає й втрачатиме величезний інтелектуальний потенціал. Тож украй необхідно повернути цей потік у зворотній бік. Це – питання нашої національної безпеки.

Очевидно, що проблема може бути вирішена лише завдяки комплексу заходів, здебільшого економічного характеру. Всі виховні зусилля будуть

марними, якщо в нашій країні не відбудуться такі соціально-економічні зрушення, за яких у ній урешті-решт знання стануть дійсно затребуваними, принаймні забезпечать пристойний заробіток.

Також зрозуміло, що неможливо заборонити людині, що отримала диплом про вищу освіту, шукати застосування своїм знанням за межами рідної країни. Тим більше, що спроби захистити свої національні інтереси на шкоду європейським інтересам безсумнівно викличуть таку шалену критику з боку європейських і вітчизняних правозахисників, що будь-який український уряд її не витримає, як це неодноразово вже бувало. Тож потрібно, окрім економічних заходів та значного піднесення життєвого рівня в країні (що, як відомо, проблематично), уповати й на можливості виховної роботи у навчальних закладах.

Стрижнем виховання студентів має стати ідея служіння своїй Батьківщині. Необхідно прищеплювати нашій молоді думку про те, що саме у своїй країні вони зможуть краще себе реалізувати. Тільки у своїй країні, у своєму природному середовищі, серед своїх співвітчизників вони будуть почувати себе комфортно (і це, до речі, правда!).

Звичайно, слід говорити й про борг кожної людини перед своєю країною й перед народом, перед своїми батьками. При цьому не можна ухилятися від розмов про те, що наша країна зараз переживає не найкращі часи, але це наша країна, вона потребує нашої допомоги, наших рук і наших знань. Як вважав видатний радянський педагог Василь Сухомлинський, потрібно постаратися привчити молоду людину до того, що Батьківщина – це його домівка, його колыска, у рідній домівці на завжди буває все гаразд: «Бувають і в нас свої біди і болі. Кажучи про них, пам'ятай: ти говориш про біди і болі рідного дому» [11, с. 187]. Нехай молодь знає про те, які труднощі довелося долати її батькам, які доведеться долати їм самим – від цього любов буде тільки міцнішою. Слід знаходити потрібні слова: цю країну будували й захищали наші пращури, в ній живуть і працюють ваші батьки. Чи можна їх

кидати? Чи достойно це справжньої людини? Країна буде такою, якою ви її зробите.

Слід взяти до уваги, що в нашій державі сформувалася так звана національна еліта, яка привласнила собі право постійно вказувати іншим у яку церкву слід ходити і якою мовою говорити. З боку її представників подеколи лунають заяви, що, мовляв, той, хто розмовляє й думає не «по-українськи», не може вважатися справжнім патріотом. Очевидно, держава, яка дозволяє, а тим більше заохочує подібні твердження, ніколи не стане «рідною матінкою» для значної частини своїх дітей. Так само викликають певну одразу до держави спроби примушувати людей шанувати деяких історичних персонажів, які категорично не сприймаються частиною суспільства в якості загальнонаціональних героїв.

Можливо, сподівання на те, що засобами виховної роботи можна зупинити потік інтелектуальної еміграції, виглядають дещо наївними, але ж, як казав один відомий класик, ідеї перетворюються на матеріальну силу, коли оволодівають масами. Змогли, скажімо, китайці сформувати таку національну ідею, що повертає з-за кордону до своєї країни й людей і капітали! І завдяки цьому перетворили Китай на країну, яка демонструє нині чи не найбільш високі в світі темпи економічного прогресу.

Отже, головне завдання виховної роботи у вищих навчальних закладах – це переконати молодь, зокрема, студентську в тому, що тільки від неї залежить створення такої країни, якою можна пишатися. А Болонський процес – лише зручна нагода, щоб зайвий раз задуматися на тим, які виклики й небезпеки постають перед нашим суспільством у разі, якщо йому не вдасться виховати покоління людей, що здатні взяти на себе відповідальність за долю своєї держави.

Список літератури

1. Абрамчук О.В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів: монографія. – Вінниця, 2008. – 137 с.

2. Бех І.Д. Виховання особистості : У 2-х кн. Кн. 2. : Навч.-метод. посіб. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Болонський процес: Документи / Укладачі: З.Г. Тимошенко, А.М. Грехов, Ю.А. Гапон, Ю.І. Палеха. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 169 с.
4. Болонский процесс // ru.wikipedia.org.
5. Воспитательный процесс в высшей школе: его эффективность: Социологический аспект / Якуба Е.А. и др. – К.: Вища школа, 1998. – 273 с.
6. Гнугель Я.Б. Виховна робота в сучасних умовах: Теорія й методика. – Тернопіль: Астон, 1998. – 262 с.
7. Думки, підказані серцем. Роздуми про виховання студентської молоді: нариси / ідея та загл. ред. М.В. Полякова; авт.-упоряд.: В.В. Іваненко, Н.П. Олійник. – Д.: Вид-во ДНУ, 2011. – 262 с.
8. Коновалова Х., Рафал А. «Мозги» по-прежнему спасаются бегством // Сегодня. – 2010. – 20 янв.
9. Проблеми гуманізації освіти в контексті трансформації вищої школи України: Монографія / За ред. Т.І Власова. – Д.: Арт – Прес, 2008. – 232 с.
10. Пути реализации воспитательного потенциала вуза: методология, методика, опыт / В.С. Багиров и др. – Х.: Вища школа, 189 с.
11. Сухомлинский В.А. Избр. произв.: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 2. – 456 с.
12. Топчий Л.В. Проблемы формирования политической зрелости студентов. – М.: Высш. школа, 1991. – 157 с.